

*Caricatura
de Sciammarella*

CARLOS BALIÑAS FERNÁNDEZ

Cerdedo (Pontevedra), 16 de decembro de 1930

É catedrático de filosofía na Universidade de Santiago desde o ano 1970. Antes fora catedrático de filosofía en Institutos e Profesor Numerario nas Universidades de

Barcelona e Madrid. Sobre Otero Pedrayo ten publicado un libro titulado Descubriendo a Otero Pedrayo (Santiago, Coordinadas,1991). Ten estudiado tamén outros autores da Xeneración Nós. No campo da filosofía tense ocupado do filósofo galego Angel Amor Ruibal e el mesmo ten un pensamento propio centrado na

metáfora e na que chama Lóxica de sentido. Fundou os estudos de Filosofía, Pedagogía e Psicología da Universidade de Santiago e foi por longo tempo decano da Facultade de Filosofía e Ciencias da Educación. E membro de varias institucións académicas e a Xunta de Galicia concedulle a Medalla Castelao.

DEMANDANDO EDICIÓNS XEITOSAS PARA UN GRANDE ESCRITOR

Carlos Baliñas Fernández

O día 4 de agosto do ano 1973 foi, sen dúbida algunha, un día singular na vida de Don Ramón Otero Pedrayo, se cadra o derradeiro día de felicidade pública. Dous motivos había para eso: un familiar e outro literario.

Ese día celebrou coa compañía dun cento longo de amigos os cincuenta anos¹ dun feliz matrimonio con Dona Josefina Bustamante Muñoz (Fita, para familiares e amigos). Antes de dous anos tería morto a súa dona, pero aquel día estaban ambos sanos e moi rufos. Así que como tantos outros, a Ourense nos fomos a miña dona e máis eu aquel serán de agosto, tan quente que un abafaba. Coido que os amigos que o animaron a esa celebración, tiñan en mente dous propósitos secundarios, aparte do motivo obvio de compartir con el a súa felicidade.

Un, de tipo político-social. O Réxime do Xeneral Franco que tan intolerante fora con nacionalismos e rexionalismos, vía remexerse as pequenas patrias ou patrias menores que xuntas compoñen a patria española e xa non sabía como paralas. En Euzcadi, xa había grupos que reclamaban mesmo independencia e, para conseguila, non dubidaban en practicar o terrorismo. En decembro de 1970 houbera un xuízo público contra ETA, o famoso Proceso de Burgos, no que se dictaran sentencias de morte, aunque despois Franco optara por indultar aos condenados. En Galicia como en Cataluña non había nin habería, gracias a Deus, terrorismo, pero as xentes de cultura con máis conciencia política demandaban autonomía política e que se otorgase consideración oficial á lingua e cultura autóctonas. Entre nós compría coller carreira desde máis atrás. Aquí a demanda autonomis-

1. O día exacto do aniversario era o 6. O Prof. Ogando Vázquez infórmame de que do colofón do libro de Don Ramón titulado *Ourense*, editado por Bibliófilos Galegos, dedúcese que a festa foi o día 4. O texto da homilía pronunciada polo Padre Isorna non informa acerca do día en que foi pronunciada. É de supoñer que o xornal La Región informase do evento.

ta fora cousa case exclusiva dunhas mancheas de persoas cultivadas, e trala represión da Guerra Civil, reducírase a asunto de cenáculos. Compría, pois, antes de presentar reclamacións contra o Estado centralista que o galeguismo acadase prestixio social entre nós, dentro da casa, e que falar galego fose considerado polos galegos unha cousa normal, tamén urbana e non soamente das capas aldeanas e dos barrios periféricos. Eso, supoño, foi un dos motivos de facer daquel acto, que de seu era un acto privado, un acto social de tronío. Honrábase a alguén que tamén honraba. Don Ramón era persoa con poder de convocatoria por catedrático, escritor, orador. Xuntando a carón del a importantes persoas da vida social, facíase tamén unha afirmación pública de galeguismo. Así se actuou tamén noutros actos daqueles anos.

Os organizadores indicaran a conveniencia de contribuir a lle dar prestixio social ao acto mesmo co boato indumentario. Incluso se suxerira que os que puidesen e quixeran, asistisen con traxe de etiqueta. Na aldea onde a miña dona e máis eu pasabamos as vacacións, daquela a estrada aínda non chegaba á casa labrega que acabábase de restaurar, de xeito que ela de “traxe de noite” e eu “de chaqué” saímos por unha corredeira camiño do sitio onde tiñamos aparcado o automóvil. Por algún motivo que sobra explicitar, bautizáramos aquela corredeira co alcume de *Caca-street* e certamente debiamos compoñer un conxunto ben pintoresco, erguendo ela un chisco a falda e eu as perneiras do pantalón para evitar enlaxalos nas bosteiras. Os actos en Ourense desenroláronse con todo o rigor do protocolo. Primeiro, misa na igrexa de Sta. Eufemia, onde o Padre Isorna luceu a súa oratoria relixiosa e patriótica. A continuación, cea no Hotel San Martín que está rúa por medio.

Os máis íntimos tamén querían aproveitar a ocasión para outra finalidade. A principios da década dos setenta, época dos Plans de Desenrolo, a poboación española ascendera en capacidade económica e calidade de vida. Anque oficialmente fose dono dun pazo e se lle chamase o señor de Trasalba, Don Ramón pasara por una época de estreitezas económicas e o seu fogar de Ourense carecía de aparatos domésticos e de adovíos que daquela xa ían sendo normais nas casas de clase media. Co gallo daquelas vodas de ouro e como se dunha voda de xoves casa-

dos que poñen casa se tratara, fixéronselle galanos de valor útil ou decorativo. Creo que o grupiño de amigos, que coordinaba Ramón Piñeiro, regalámoslle un crucifixo de prata de certo coste considerable para aquela época. De resultas, nos tres derradeiros anos, Don Ramón tivo un fogar un chisco menos austero e un pouco máis comfortable do que antes.

Pero o galano que el máis podía estimar e que aquí nos interesa ía a ser o que se lle ía a entregar solemnemente no transcurso da cea. Con eso ven a conto o segundo motivo polo que aquel foi un día sinalado na vida de Otero Pedrayo. Aos postres un representante da Editorial Galaxia, creo que Domingo García Sabell, ergueuse e achegouse para lle entregar solemnemente en nome da editorial Galaxia o libro titulado *Parladoiro*, tomo primeiro dunhas *Obras Selectas* que eu proxectara en catro ou cinco tomos. Por primeira vez vía reeditados escritos seus e nunha impresión tipográfica digna. No prólogo podía ler que se pedía para el a consideración de clásico e que se decía ser “un dos grandes escritores europeos ou hispánicos, segundo o ámbito ao que se prefira adscribilo” (o de hispánicos por eso do *boom* da novela hispanoamericana, daquela en auxe máximo).

Un escritor europeo

Por ter feito os meus estudos universitarios e ter sido profesor fóra, eu decatárame e doíame de que a literatura galega e, en xeral, a cultura galega fosen cousa descoñecida fóra de Galicia. A verdade era que daquela mesmo dentro de Galicia estaba recluída en cenáculos e tiña que haber galeguismo, cousa que non deixa de ser un indicio de que algo non vai normal (como se en España tivera que haber españolismo). O interés pola lingua e maila cultura galega considerábase asunto de tipos un chisco raros e de “oposición ao Réxime”. Desde que en xaneiro de 1970 viñen a ocupar unha cátedra de filosofía na Universidade de Santiago procedente de Universidades como Barcelona e Madrid e, polo tanto, xa era dono do meu tempo, dispuxérame a realizar un antigo anxeio. Parecíame que había dous autores galegos –filósofo un e escritor o outro– que merecían ser coñecidos e estudiados por máis razóns que a de seren galegos e nosos. Creía que o merecían polo valor intrínseco da súa creación cultural. Refírome ao filósofo Ángel

*Don Ramón con
Ramón Piñeiro
no corredor
da Casa Grande.*

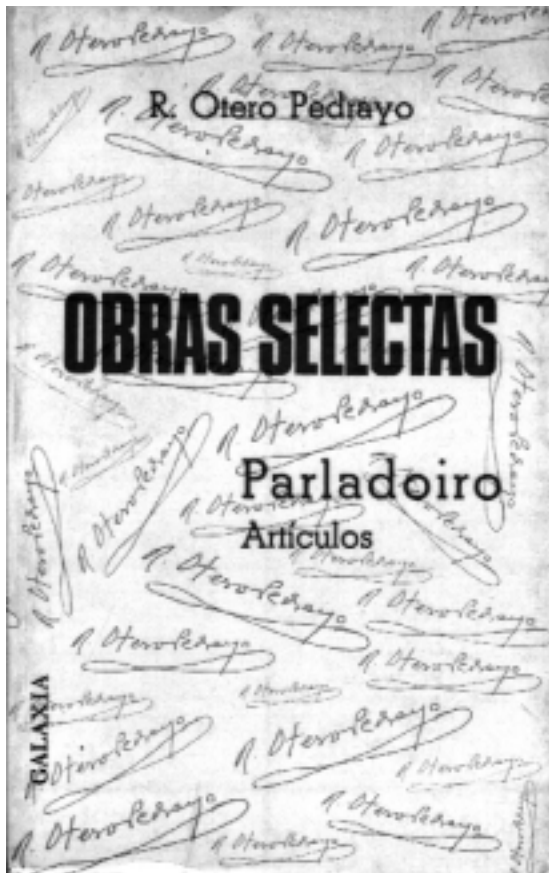
Amor Ruibal e a Otero Pedrayo². Ben estaba que os patriotas os lesen ou, polo menos, os gabasen por patriotismo, pero parecíame que tiñan cerne de seu para ser estimados máis que por motivos sentimentais e por coterráneos.

Por nacemento é escritor galego todo aquel que naceu en Galicia. Sen embargo, por antonomasia resérvase o nome en contextos como o presente para quen escriba en galego e sobre temas galegos. Escritores galegos ten habido moitos, pero moi poucos que pasasen de escritores locais e poideran ser considerados escritores europeos. Entendo por escritor local aquel cuio mundo está pechado nun determinado lugar, por extenso que sexa ese lugar. E califico de escritor europeo, aquel que, polos temas e máis aínda polo seu horizonte e polas referencias que fai, conecta cos tópicos, prestixios e vivencias da cultura europea, aínda que por motivos externos non sexa coñecido fóra do seu mundo pechado. Certo que, como gostaba de repetir

Miguel de Unamuno, un escritor furando no particular pode chegar ao universal humano e se cadra acadalo máis profundamente que o escritor que escribe instalado no horizonte mundial, pero vivido como tópico. Tamén situándose en horizonte europeo se pode ser localista ¿Ou non é tamén Europa un lugar? Con todo, quen inxire os seus temas nese patrimonio e ben común que ven desde os gregos está en mellor situación para contactar co eterno humano e ten maiores posibilidades de acadar recepción.

Para o meu xuízo, escritores ten habido entre nós moitos bos e menos bos; escritores europeos non había daquela en Galicia máis que Álvaro Cunqueiro e Otero Pedrayo. Cunqueiro tiña como tema e teima o mundo da ficción e dos mitos, un mundo de seu que reborda de fronteiras. Os asuntos, os temas de Otero tiñan o seu lugar aquí, pero as referencias onde os insertaba eran europeos. Como quen di, o sustantivo era galego; o adxectivo, europeo.

2. No que atinxe a Amor Ruibal publiquei o ano 1968 un libro que recibeu un premio nacional de investigación e dirixín desde entón varias teses doctorais, pero somente na década dos 90 me foi posible conseguir que se editase a obra monumental súa "Los Principios fundamentales de la filosofía y del Dogma". No que toca a Otero Pedrayo fun, que se saiba, o primeiro en pronunciar unha conferencia sobre el. Foi en 1970 no Casino de Pontevedra, dentro dun ciclo adicado á Xeneración Nós. Don Ramón desde Ourense mandoume un telegrama de agradecimento e de saúdo aos ointes que me chegou no medio e medio da conferencia, e que eu lin ao público. En carta duns días máis tarde confesábame que ese día, ao saír á rúa, se sentía ruborizado.

“De entre un milleiro de artigos recollidos de máis dunha ducia de revistas e xornais escolmei un cento longo baixo o título de Parladoiro”

Máis aínda: o propio Otero sinalara a que grupo pertencía dentro de Europa. O título dun ensaio, *“Occitania e Atlántida”*, de 1934, apunta unha cisma moi súa que desenrolou máis por miúdo noutros ensaios³. Menéndez Pelayo enfrentara a claridade latina versus “las nieblas hiperbóreas” do Norte. En tempos máis próximos, Eugenio D’Ors contrapuxera o clásico mediterráneo versus ao barroco. Otero quer contraponer ao estilo mediterráneo de Occitania un estilo de sentir que chama indistintamente atlántico e celta e ven caracterizado polo sentimento de saudade. *“Pola Saudade liberan ao mundo das suas cadeas lóxicas e realizan o miragre de vivir no fío esencial do decorrer do espírito, en chea soberanía pola liberdade”*⁴.

Vicente Risco dixera que Galicia debía aportar a súa propia voz ao concerto das culturas. Pois ben, Otero foi quen máis e mellor soubo definir e expresar a cultura atlántica ou celta en canto contraposta á cultura occitana e quen mellor expresou literariamente ese xeito de enxergar o mundo. A Galicia que describe nos seus relatos e demais obra literaria non é soamente a Galicia empírica que vía ao seu redor, senón a Galicia espiritualmente “atlántica”, “celta” (para el sinónimos). Os seus temas e teimas literarios non se explican sen ese alicerce. Cando describe a “alma celta” está facendo autobiografía. De se sentir en comunidade coa alma celta remanece tamén a súa predilección por Chateaubriand e por Renan, ambos da Armórica, da Francia atlántica, “celtas”.

Claro que Europa ben pode pasarse sen o noso escritor pero tampouco lle sobra ningunha voz que sexa outra voz. Todo eso da cultura “atlántica” e da mentalidade “céltiga” (lémbrese a revista así chamada) ten hoxe escasa aceptación, pero na historia da cultura soamente está de todo caducado o irrelevante.

Máis ou menos, Cunqueiro xa era lido fóra de Galicia e desas prolongacións extraterritoriais que son os Centros Galegos e tiña un público seu. De Don Ramón a produción literaria en castelán apenas era coñecida fóra de Galicia e a produción en galego andaba dispersa ou mesmo esquecida. Era moi gabado, pero pouco lido mesmo entre nós. Sendo así, supoño que máis dun coidaría daquela que me pasaba un chisco da raia cando lese no prólogo ao *Parladoiro* que o consideraba *“un dos grandes escritores europeos ou hispánicos, según o ámbito a que se prefira adscribilo, da primera metade do noso século”*. Coido que hoxe xa non soa tan hiperbólico. Otero é todo un mundo e, malia a súa variedade, coherente.

Camiño de tal recoñecimento, o primeiro tiña que recuperar a produción galega que estaba perdida e, dentro dela, facer escolma. Don Ramón escribira moito e con moi desigual calidade, polo que é dos que gañan en escolma ou, dito ao revés, dos que perden se se edita canto escribiu. Por eso, polo de pronto, conviña darlle ao público unha antoloxía ou *“Obras Selectas”*. Por outra banda, os seus escritos saíran en

3. *Obras Selectas*, Tomo II, *Ensaíos*, páxs. 280-288.

4. *Obras Selectas*, tomo II, *Ensaíos*, páx. 288.

Don Ramón con Borobó, García Sabel e Ramón Piñeiro entre outros.

edicións pobres, cheas de erros de prelo. Agora que comenzaba a haber algunhas maiores facilidades económicas compría que esas *Obras Selectas* tivesen tamén dignidade tipográfica e que a arca fose digna do pano (“El buen paño en buena arca se vende”). Con sorte mesmo poderían servir de galano para agasallos tal como se regalaban libros en castelán.

A Editorial Galaxia, daquela dirixida por Francisco Fernández del Riego, aceptou o meu plan de editar unhas *Obras Selectas* da súa produción galega en catro tomos (*Parladoiro, Ensaíos, Novela, Poesía e Teatro*) e algúns amigos como Ramón Piñeiro e Domingo García Sabell mostráronse dispostos a me suministrar libros e orientacións.

Claro que Otero foi escritor bilingüe sen que se advirta diglosia e non sería honesto non ter en conta a produción en castelán. Eu confiaba en que alguén recollese tamén ao esencial da produción en lingua castelá (cosa que aínda non se ten feito hoxe), pero sobra demostrar que é a produción en galego a parte máis interesante e, sen embargo, máis descoñecida.

“Xa non morrerei aillado”

A escolma debía comezar polos artigos na prensa, xa que era a parte menos coñecida e que podía interesar a un público máis amplo. Daquela estaba dispersa en máis dunha ducia de xornais e revistas e, enriba, os arti-

gos anteriores á Guerra Civil que non chegaran a ser recollidos en volume eran difíciles de atopar mesmo nas bibliotecas. Lembremos que os vencedores da Guerra Civil impuxeran unha represión tal que deixou como inexistente canto se escribira en galego deica entón. As revistas en galego deixáranse de publicar e non estaban nin nas bibliotecas (nin nas hemerotecas, se as había). Por exemplo, a revista *Nós* eu coñecía porque ma emprestou Ramón Piñeiro; se estaba nas bibliotecas públicas, ninguén mo comentara. Incluso os autores agacharan ou se desfizeran dos seus escritos en galego para non teren problemas co Réxime do 18 de xullo. Por precaución ou por descuido, tampouco Don Ramón conservaba exemplares dos escritos dispersos anteriores ao 36. Cando lle pedín materiais, non soubo darme máis que algunhas indicacións vagas. “*Correspondendo a sua pergunta coido que entre os curtos esquirtos xa saídos en feitiño de libro estaría ben, pola sua siñificanza no tempo aquel, “Arredor de si” que foi ben mal imprentado. Eu tiña un exemplar. Anda emprestado. Case non sei onde. Miña muller encheu con artigos meus pegado(s) un grande cuadreno gardado, coido eu, na librería de Domingo G. Sabell. Piñeiro sabe de el. Eu teño algúns retrincos, pro sen ordre. Dos “Parladoiros” que duraron polo menos un ano inteiro din, non sei se con verdade, que os garda o marqués de Figueros. Entre meus papés aínda poderei pescudar algunha cousa. Pro todo pende da orgaización que Vd. escolmare. (Carta de 9 de agosto de 1970)*”⁵. Noutra carta indicaba que tamén mandara artigos para a revista que publicara na

5. Cheguei a ter nas miñas mans ese cuaderno, pero os artigos foran pegados sin indicación do xornal nin da data e poucos poiden incluír na escolma. Terminada a consulta, devolvílle o caderno a Piñeiro.

Estrada Ken Keirades, pero sen tam-pouco facer indicacións máis precisas.

Nestas condicións, había de ilusionar-lle reencontrarse coas súas prosas de antes da Guerra das que nin el conservaba copia. O traballo durou tres anos. Aparte de termos entrevistas cada vez que el viña a Santiago ou ía a Ourense, cruzabámonos cartas e paga a pena recoller algúns anaquiños das súas, porque transmiten ben a emoción que lle producía esa ceifa. A miúdo ceiba nas cartas confesións de tristura, pero anímase asemade se acorda da preparación da edición.

Apenas coñeceu en detalle o proxecto, escribíame: *“Encheme de lediza e gratitú o proxecto. Un ou dous volumes de vellas prosas miñas, as máis esquecidas, ban sere a croa e (a)legria da miña ancianidade. Todas naceron inspiradas polo amor da Terra e a amizade”* (9-VIII-70). Desa carta é o anaco antes citado sobre que non me podía facilitar materiais.

Eu íalle dando conta de como marchaba a colleita e a preparación do texto. Decidira agrupar os artigos por temas e seica lle pedira títulos para os grupos, porque en xaneiro do ano seguinte contestábame: *“Quedei en mandarlle algún tídoo que me figurase doado. Non chouta ningún no meu maxín, coberto de cinza volcánica e fría. Millor Vde. con máis circular e fondo enxergar”* (29-I-1971). Meses máis tarde comentábame: *“Moi ledo coa súa carta. Emocióname o traballo e como se queima pola miña causa. En verdade vái-seme descubrir rexións e arquitecturas miñas e das miñas arelanzas das que estou esquecido. Non morrerei aillado. Graciñas”* (28-V-1971).

No verán de 1972 pasou Don Ramón por un dos trances máis penosos da súa vida sen que se desafogase con ninguén ata que se atraveu a me facer a confi-

“Parecíame que había dous autores galegos que merecían ser coñecidos e estudiados por máis razóns que a de seren galegos e nosos: Ángel Amor Ruibal e Otero Pedrayo”.

dencia⁶. A carta do 3 de agosto dá testimonio ben elo-cuente da tristura pola que estaba pasando. *“Dende que voltamos de Santiago non deixo de recordare as horas decorridas con Vde. e sua dona -b.ss.pp-cheas de isa fraternidade espritoal soio posibres no ámbeto da Nosa Terra sentida e vivida en infindo amore e espranza. Soio con Castelao, Risco, Lousada e algúns outros homes pasei horas semellantes. Honra e consoo do meu vivir agora oscurecido polos problemas da querida Trasalba. Vde. ben me comprende. Non sei como sairei dista proba de aceda ingratidade e cruel friaxe. Que Deus me axude. Escríbolle dende a vella casaña ourensán onde nacín. Ela garda pra min agasallos de nai”* (3-VIII-1972). Aínda obsesionado como estaba por esa outra angueira, non deixaba de se interesar polo meu traballo. *“Canto sinto a grandeza e fidalguía do traballo de Vde. millorando miñas obras de outro tempo. Que Deus llo pague”* (3-VIII-1972).

Se se había de dignificar a un escritor, cumpría dar ao público un texto uniformado, limpo de erros e máis dos defectos típicos dunha lingua aínda pouco elabo-

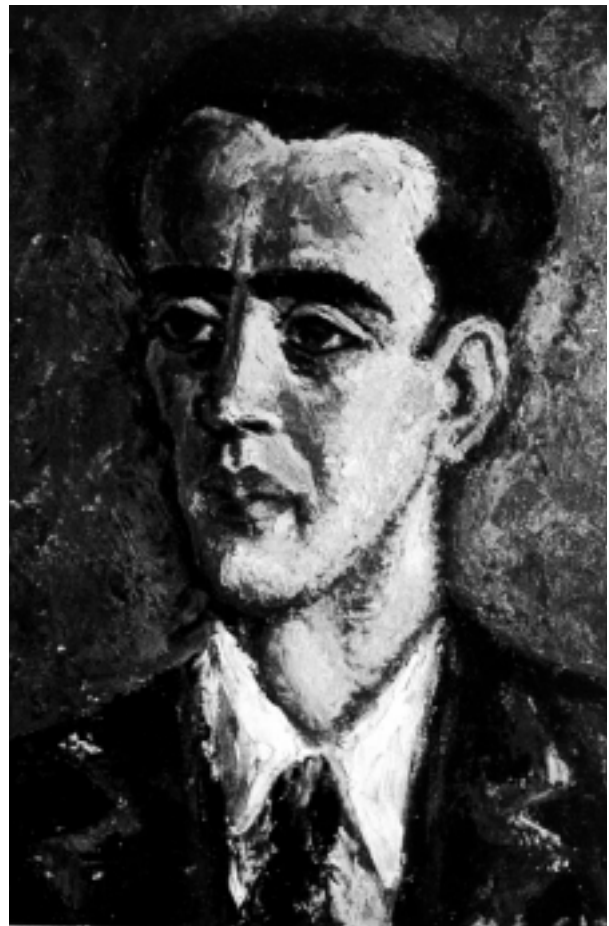
6. Carecendo de fillos, o matrimonio confiara nuha familia para que lle coidaran o pazo e máis a eles mesmos cando chegase a decrepitude. Nesa esperanza e para saír de apuros económicos, Don Ramón hipotecáralles o pazo de Trasalba. Por un indicio decatouse de que asemade perdesen a propiedade proxectaban botalos do pazo. O sufrimento foi tanto máis grande canto que o pudor impedralles informar aos amigos. De visita na miña casa en Santiago nos festas do Apóstolo, atrevéronse a me informar da situación. Alertados por min os seus amigos de Ourense (en concreto, Don Xulio Francisco Ogando Vázquez) toparon unha solución. Don Ramón vendeu parte da finca, pero poido quedarse coa casa e máis o seu resío. Eu apuntáralle que o asunto tería máis fácil solución no caso de que el legara o pazo a Galicia. Supoño que eso contribuiría a que no seu testamento legase o pazo á Editorial Galaxia.

rada para os temas cultos (hiperenxebrismos, hipercultismos, etc.). Do mesmo día 3 de agosto data outra carta na que me dá a conformidade e aplauso para as melloras do texto e máis para a disposición que eu pensaba darlle á escolma de artigos. “*Considero que cas pequenas modificacións do texto en disposición e expresión vostede millora miñas vellas páxinas e en todo caso atinxe a maior craridade e eficacia de pensamento e fermosura -si a hai- de trama e urdi-me. Teño a chea confianza que os textos traballados por vostede representan auténticamente meu pensamento e deseo de forma*” (3-VIII-72). ¿Como dúas cartas do mesmo día con contidos tan diversos? Supoño que para me protexer contra acusacións probables e que efectivamente se me farían, teríalle solicitado unha confirmación escrita de que o autor estaba colaborando co editor.

Un ano máis tarde o choio estaba rematado. De entre un milleiro de artigos recollido de máis dunha ducia de revistas e xornais escolmei un cento longo baixo o título de *Parladoiro*. Este título fíxose emblemático porque se supón que os artigos publicados baixo tal rubro foron os primeiros publicados en galego despois da Guerra Civil. A cousa non é tan ríxida. Polos mesmos días en que redactaba os Parladoiros en *La Noche* publicaba outros da mesma temática e estilo en *El Correo Gallego* sen tal lema. Os dous xornais eran da mesma empresa, un diurno e outro nocturno, e todo parece indicar que o feito de se publicaren nun ou noutro e con tal rubro ou sen el era azaroso e dependía dos directivos dos xornais. Por eso me permitín publicar baixo tal título artigos seus que non apareceran baixo tal rubro, porque ao cabo non topara diferencias intrínsecas entre uns e outros. De paso engadíñ algunha pasaxe dalgún libro seu que aínda hoxe non se reeditou.

Asemade tivo nas súas mans aquel 6 de agosto de 1973 o libro, quedou entusiasmado. Xa aquela noite firmou no meu exemplar unha longa adicatoria autógrafa chea de agarimo e un mes despois, xa co libro lido, ceibaba toda a súa ledicia. “*Quedei engaiolado ca arte superior de Vde. escolmando e ordeando ramos votivos na pulente vexetación de tantos artigos e ensaios da miña xuventude (...) Na empresa xenerosa de Vde. hai tamén unha recreación da miña personalidade soio no estilo da escolma de por si,*

“*Escritores europeos non había daquela en Galicia máis que Álvaro Cunqueiro e Otero Pedrayo*”.

Cunqueiro retratado por Maside.

en Vde. un estilo de crítica vidal. A edición saíu fermosa, atraente, por fora o libro semella a pel dun amieiro novo polo abril sementado de gromos. Penso que o público estimará xa como xentil e traballoso exercicio a laboura de Vde. cribando do tempo moitas boas intencións” (10-IX-1973). Remataba a misiva desexando un feliz curso académico e coa cortesía dun cabaleiro doutros tempos engadía: “*!Quen fora estudante para asistir ó seu curso!*”.

Que esas louvanzas eran máis que cortesías co autor da escolma vese polo que escribía daquela ao seu amigo García Sabell⁷. “*Está moi ben o primeiro volume da miña obra*” (15-VIII-1973.) “*Saíu fermosa a escolma dos meus traballos, o primeiro tomo, moito lle teño que agradecer aos amigos*” (27-IX-1973).

7. No número extraordinario de GRIAL adicado a O. P. (núm. 52).

“Vicente Risco dixera que Galicia debía aportar a súa propia voz ao concerto das culturas. Otero foi quen máis e mellor soubo definir e expresar a cultura atlántica ou celta”.
Caricatura de Cebreiro.

Se cadra por este e tamén por algunha outra axuda moral naqueles derradeiros anos da súa vida, cando a miúdo se topaba deprimido (el dicía “tristeiro”, “canso”), ceibaba na súa correspondencia frases sen dúbida hiperbólicas e que supoño que tamén diría a outros. O encabezamento da carta do 9 de San Xoán de 1974 dicía: *“Meu querido e admirado amigo: A Vde. meu millor amigo, o que máis debo cecáis no mundo...”*

O latino Horacio gabábase de que os seus escritos garantizábanlle que non sería de todo esquecido. Otero, anciano, repite parecida vivencia. *Non omnis moriar.*

Pero poucos poden hoxe disfrutar deste libro que tanto ledicia lle dou a el. Publicado hai 27 anos e esgotado moi axiña, a editorial Galaxia, propietaria legal da súa obra, teno diríamos que secuestrado. Outra edición de artigos co nome de *Parladoiro* non supliría por esta porque esta ten corrixidos os erros, ten distribuídos os materiais segundo temas, leva rubros que non aparecen nos orixinais e contou para todo eso coas aportacións e suxerencias do propio autor.

● mal da “catedritis”

Téndolle gustado tanto este tomo, non sorprenderá que desde aquela deica a súa morte, Don Ramón me preguntase unha chea de veces como ía a colleita e preparación do tomo seguinte que ía adicado aos Ensaíos. Xa nunha das primeiras cartas posteriores á

publicación do *Parladoiro*, mostraba o seu interese en ver o resto dos tomos. Contábame que estaba enfermo dunha bronquitis “rouca e lóbrega” e engadía: *“Miñas horas de contentamento son as da mañán, no leito, cando escoito a Prima na catedral e máxime esquemas de libros e de conversas con Vde. e outros amigos. Xa me tarda o II volumen”* (18-XII-1973).

Sen embargo, non vería en vida ese tomo. Daquela non había máis ca unha revista en galego e sobre temas galegos, e a única crítica que recibín nesa única revista (*Grial*) foi, aparte de aceda, unha advertencia para “intrusos” no eido gremial dos filólogos. Un cate-

drático polo demais ilustre topaba no libro como defecto precisamente aquilo que Don Ramón consideraba mérito. Se cadra coidaba que o dereito de propiedade da cátedra de literatura dáballo dereito a ser tamén propietario dos literatos, porque tomouse a licencia de lle berrar literariamente a Don Ramón por me permitir modificar un chisco os seus textos. Quero dicir, por achegar a ortografía a outra máis moderna, por suprimir parágrafos con eivas e lagoas insuperables, por desfacer erros mecánicos...

Dado que seica este “dómine agraz” recolleu esa crítica nun volume de escritos dispersos, disculparase que agora, pasados moitos anos, tamén eu dea ao público algúns dos comentarios privados que del fixo Don Ramón daquela. En carta de 18 de decembro de 1973, escribíame: *“Tamén a min me deixou xiado e disgustado o artigo crítico a que Vde. se refire na súa agasalleira carta, a cal chegoume hai uns momentos. Eu non podía supor iso de Carballo Calero. É vello e bon amigo. Vde. debe atinar: é un caso de hipertrofia de profesionalismo. Eu sigo enfeitizado e ledto ca empresa de Vde. É o*

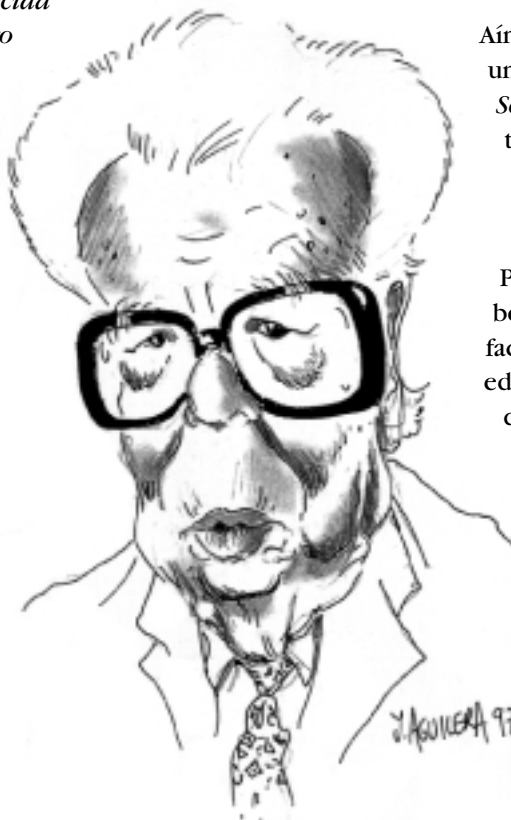
meirande consó da miña ancianidade... Cando lin o artigo de Carballo pensei enfermarse. Ca carta de Vde. estou mais sereo. Vde., de todos xeitos, ten a millor posición: a fortificada por un traballo esencial e bo. Dentro dos galeguistas, sobre todo dos antigos, moi contadiñas veces se tén producido istos casos, de sutaque, non agardados". Noutra carta bromearía con que o devandito profesor padecía de *catedritis*, unha enfermidade, engadía, que acostuma atacar aos que chegan a catedráticos de vellos, anque el non a padecera porque tomara precaucións⁸.

De todos modos recomendábame que, se lle respostaba ao crítico, a polémica fose "curta e precisa". Nin siquera eso. Pola miña banda, preferín calar e agardar a ver se quen tanto censuraba o traballo alleo se decidía a facelo el mellor. Comprobado que era como o can do hortelano que non come nin deixa comer, pasados dez anos acabei entregando á editorial Galaxia o segundo tomo das *Obras Selectas* adicado ao ensaio, que efectivamente se publicou en 1983. Pero para entón xa Don Ramón morrera. Hoxe todo esto non pasa de anécdota, pero daquela, críticas como esa tiñan efectos prácticos porque cando todo se facía desinteresadamente desanimaban⁹.

O destino das *Obras Selectas*

Destino tanto pode significar Fado como Destinación ("destino" dun militar ou dun funcionario). A quen ía *destinada* a edición dunhas *Obras Selectas* xa quedou dito: pretendíase que calquera

lector poidera dispor do esencial oteriano en poucos volumes. Pero ¿que foi do proxecto? ¿que sorte correu? ¿que mal fado lle caeu?

"A Editorial Galaxia, daquela dirixida por Francisco Fernández del Riego, aceptou o meu plan de editar unhas Obras Selectas da produción galega (de Otero) en catro tomos".
Caricatura de Aguilera.

Aínda chegou a saír do prelo un terceiro tomo das *Obras Selectas*, que tiña como contido a novela *Os camiños da vida*, edición ao cuidado de Carlos Casares.

Pero a editorial Galaxia cambiou de director, débéronse facer balances económicos e a edición das *Obras Selectas* quedou interrompida. Certamente desde aquela a editorial ten editado outros escritos de Otero, dos que se falará máis adiante, pero non suplen por unha edición selecta e que se poida mercar por xunto e como obra unitaria.

No que toca ao tomo de artigos, aínda que se agotou ben logo e que é demandado polo público, Galaxia non quixo nestes trinta anos reeditalo. Seica se teñen feito preparos para unha edición completa dos artigos aparecidos baixo o rubro literal de *Parladoiro*, pero será, polo que parece, unha montoeira de pezas soltas en serie cronolóxica, edición perfectamente lícita pero se o texto non foi revisado, conterà unha chea de erros de prelo. A unha escolma soamente a deixa sen valor unha escolma mellor e ningunha honra maior para a miña que a de ter servido de modelo ou polo menos de estímulo para outra escolma mellor. Pero nin esa supliría de todo pola que hai, xa que esta agrupa os

8. Por desgracia non teño esta carta á man e cito de memoria.

9. Prescindindo de que o ilustre profesor poidera ter razón en tal ou cal detalle, sempre sospeitei que tras desa crítica houbera máis motivos dos que daba como razóns. Se cadra entre eles estivo o que eu non recollera ningún artigo dunha lista que benévolamente me suministrara, así como que o libro transgredía normas ortográficas apadriñadas por el. Despois este ilustre profesor, con méritos que ninguén nega, descubriría unha personalidade de un chisco errática e faríase "reintegracionista".

artigos por temas, ten unha organización interna e con títulos internos aportados por min, e o conxunto foi consultado e supervisado polo autor.

Co tomo adicado aos ensaios, preparado por min e publicado o ano 1983, ocorreu algo peor: despois duns anos e visto que non se vendía, a Editorial liquidou os restos a precios de saldo, o que parece indicar que non ten mentes de reeditalos. O tomo previsto para Poesía e Teatro xa non chegou a ser editado.

Quen tope defectos nos dous libros de prosas cultas, que sen dúbida os teñen, cómpre que mire a data de edición destes tomos. Hoxe hai para todo subvencións, premios, becas, pero eso data de dúas décadas, desde que Galicia é unha comunidade autónoma. Cando quen esto escribe emprendeu a tarefa de editar eses textos de Otero Pedrayo, nin tan siquiera se atrevía un a soñar con que o libro galego poidese chegar algunha vez a ter protección económica oficial e mamar das ubres do erario público.

A experiencia das Obras Selectas aínda que fracasada deixa a idea de recoller en poucos volumes o Otero Esencial e ao mellor realízase un día.

Edicións dignas

O caso do noso autor da ocasión pola súa rareza a ocuparse dunha cuestión tamén por eso rara. No fondo da crítica mencionada de Carballo Calero estaba a cuestión de se se debía reimprimir os textos de Otero tal como aparecían publicados ou se se debía limpalos de erros e axeitalos ao status dunha lingua xa normalizada. Otero Pedrayo escribía nesa fase da historia dun idioma na que desde unha situación dialectal busca atoutiñando a súa fixación, cousa necesaria porque, se se ha de establecer comunicación de mensaxes, unha lingua ten que ser código. En concreto, el foi o creador da prosa culta en galego, o que equivale a dicir que lle correspondeu establecer cultismos, facer metáforas do material ao espiritual, axecitar á nosa a terminoloxía culta doutras linguas. Todo *venerabilis inceptor* tense que atrever a cometer actuacións que os posteriores descubrirán que eran erros. Ademais, os transmisores (mecnógrafos, linotipistas) por non entenderen os cultismos, ffacilmente substituíanos por outras palabras máis familiares.

Unha chea de escritos de Otero, mesmo relatos relativamente longos como Devalar, son como cadros de época ou pinturas murais nos que hai cousas moi varias unidas máis que por razonamentos ou por pertencencia a un mesmo reino ou especie, por esas que o psicoanálese chama “asociacións libres” do paciente no diván do psiquiatra. Quero dicir: asociacións por semellanza ou por veciñanza ou por un azar histórico que deixou para sempre vencelladas cousas de seu aleatorias. Nesa especie de manta farrapeira entrarán nomes propios, títulos famosos de libros, metáforas, alusións cultas. Sendo así está dada a ocasión para que se cometan erros (nalgunha ocasión o propio autor *.Aliquando dormitat Homerus*) e todo o conxunto perda sentido. Nun parladoiro topeime con que referíndose ao pequeno val do Sarela en Santiago chámalle “val do Templo” (con maiúscula). ¿De que Templo se a catedral está na encosta? Por ese detalle e por outros do contexto sospeitei desde o principio un erro dos transmisores, pero a metáfora era tan pouco convencional que nin o propio Otero Pedrayo me poido adiviñar que debía dicir. Só remexendo dicionarios, acabei dándome conta de que o texto do autor decía “val do Tempe”, que polo visto era un miúdo val da Tesalia famoso na Antigüidade polo seu verdor e que pode suplir por tódolos pequenos vales onde nace un regueiro como o Sarela. Descoñecendo tal detalle da cultura grega, o redactor do xornal leu Templo onde dicía Tempe.

A esa situación engádese que o noso autor redactaba *calamo corrente* sen reler nin apenas tachar nada, segundo consta polos manuscritos que conservamos.

O noso autor tivo sempre vontade de constituir unha lingua galega propia a base de diferenciar as palabras das correspondentes casteláns e, en casos, de preferir a portuguesa, pero desde que, despois da guerra, a editorial Galaxia foi constituindo unha especie de koiné, atívose a ela. Non obstante, non seguía regras fixas. Hai escritores da mesma xeneración –Castelao é un caso– que practicaban o lema da Academia da Lingua Castelá: eso de “*fija, limpia y da esplendor*”. A Otero tanto lle tiña, por exemplo, escribir *pelengrín, pelerín, peleriño, peregrino...* Escribía as palabras tal como as oía dos beizos da xente sen lle importar poñer agora unha variante e despois outra. Polo entusiasmo e pola fluencia ou facundia de se expresar, non soio non era escrupuloso en seleccio-

nar a variante ortodoxa. Esta variedade, que debe ser respetada nos escritos nos que reproduce a fala do pobo, perturba moito nos escritos cultos, onde se dá por suposto que fala o autor mesmo.

Ao devandito cómpre engadir que Don Ramón redactaba todo a man e cunha grafía moi particular que ffacilmente enganaba a outros. Poño por caso, apenas cabe distinguir entre o erre e o ese. Raimundo García Domínguez (“Borobó”), redactor xefe e máis tarde director de El Correo Gallego e La Noche ten contado que tiña entre os redactores un especialista destinado xa a mecanografiar os textos de Otero para a linotipia e que tanto cismaba co choio que, estando no ramo da morte, o tema dos seus delirios de moribundo era o descifrar os artigos de Don Ramón. Para máis, frecuentemente as letras do xornal diluíronse e hai palabras ilexibles que fan incomprendible todo o parágrafo. Por outra parte, introducía moitas palabras e alusións cultas difíciles de descifrar por quen non tivese igual cultura.

En fin, Otero Pedrayo nunca correxiu probas. No caso dos artigos da prensa, nin agora é posible correxilas. No caso de revistas e libros porque daquela tampouco llas presentaban para corrección, dada a precariedade e falta de infraestrutura en que se movía a edición de textos galegos, e os orixinais manuscritos andan perdidos.

Reimpresións

Por descontado ninguén vai negar a ninguén o dereito a editar os textos tal como foron impresos no seu momento, se esas edicións van pensadas como documentos para eruditos. Outra cousa é demandar que así se faga tamén nas edicións para o lector normal, o interesado polo asunto mesmo. A Prof. Aurora Marco

xuntou baixo o título *De prosa miúda* os artigos publicados entre 1927 e 1934 nos xornais *El Pueblo Gallego*, *Céltiga* e *Vida Gallega*. Para sorpresa dún, a compiladora que fixo un labor interesante, presume

precisamente de non modificar os textos. Eso significa presumir de algo ben fácil e ven ser como se un inxeniero presumira diante doutros colegas de que el, cando lle encomendan facer unha estrada, non se ocupa de establecer curvas de nivel nin de trazar viaductos nin calcular a liña máis recta nin nada deso, senón que simplemente bótalles asfalto á vella corredeira chea de curvas. Por non modificar nada, nin corrixe os erros de prelo en palabras cultas. Nunha soa páxina (a páxina 134) hai polo menos seis erros en topónimos

“Otero foi escritor bilingüe sen que se advirta diglosia e non sería honesto non ter en conta a produción en castelán”.
Debuxo de Conde Corbal.

que o autor coñecía ben e que non poden ser da súa autoría. O lector tópase con Wimar en lugar de Weimar, Elsineur en lugar de Elsinor, etc. A compiladora está fachendosa de respetar o texto, pero ¿cal dos textos? ¿o do autor ou o do linotipista? A autora manifesta que inclúe catro artigos publicados no *Parladoiro* para redimilos dos cambios feitos na miña edición. Paga a pena, efectivamente, comparar os dous textos. Na reimpresión de *Prosas miúdas*, neses artigos aparecen frases e mesmo algún párrafo enteiro sin sentido, o que parece indicar que á compiladora tanto lle ten que se entenda ou non o texto. Na miña edición todo se entende e nun caso no que non foi posible topar sentido, preferín suprimilo antes que deixalo absurdo, porque ningún autor escribe absurdos. ¿como se conseguiu dar un texto que calquera pode entender? Primeiro, familiarizándose cos manuscritos de Otero Pedrayo e sabendo que, por exemplo, neles o mesmo signo pódese ler como erre, ese ou zeta. Se unha palabra non figura no dicionario ou non ten sentido, compre supoñer que o linoti-

pista confundíuse e, por exemplo, leu ríase onde o autor dixera víase. Segundo, lendo a modiño con mentes de que todo teña sentido e, no seu caso, preguntando ao propio autor que daquela estaba vivo. A comparación deses textos de *Prosa miúda* e de *Parladoiro* ven ser a mellor proba da conveniencia de librar aos textos do escritor de erros que non son del senón de “transmisores” que non tiñan a cultura de Otero Pedrayo nin tampouco tempo para demorarse en moitos requilorios, cando as prensas esperaban. Quen sí dispón de tempo e sen dúbida de cultura, é o compilador ou compiladora.

Por todo o devandito, coido que as edicións de agora, fóra das facsimiles para eruditos e lingüistas, deben adaptar o texto á grafía de hoxe. Unicamente cabería discutir esta norma no caso de peculiaridades do autor, que aí se cadra a peculiaridade debe ter preferencia sobre a norma común. Nos tomos por min editados, aínda sendo de prosa culta, respectei algúns ourensanismos como il (aquil, nil), ise, rubir, hastra, pro (en lugar de pero), pra (en lugar de para) Deica onde deba chegar esa licenzia de substitución dependerá de gustos e de criterios de valor¹⁰. *Extrema sunt vitanda*.

As edicións anotadas

*“Non diseques aos poetas do XIX que, ao mellor, facedes vos, os homes serios das papeletas o rídulo de sólo atopar a forma do caminante na palla da pousada”*¹¹. Algo deso podería dicirse de certos estudos e edicións que os eruditos están a facer del.

Nun intento de achegalo ao público en xeral, últimamente estanse reeditando obras soltas acuguladas de notas a pé de páxina para lle dar descifradas ao lector as numerosas alusións cultistas. Desde logo nunca están demais “edicións escolares” deste tipo, téñense tamén feito con Borges ou co Ulises de Joyce e, por descontado, coa Divina Comedia e outros clásicos de outros tempos. Outra cosa é que dispensen dos textos corridos tal como os presentou o autor. Que soamente

un curto número de lectores ía a descifrar as súas alusións cultistas ben o sabía Don Ramón e, sen embargo, non fixo concesións. “A la minoría, siempre”, pensaba se cadra, como Juan Ramón Jiménez. Góngora non sería Góngora se non fose culterano e parte do goce de lelo está mesmamente en que sexa tan retorcido e non fácil de entender. Esas edicións anotadas están ben para escolares e eruditos, pero o lector normal quere que non o distraigan innecesariamente do asunto e, por eso, prefire o texto limpo, incluso se non entende todo. Tamén hai o pracer de descifrar e eso mesmo de que non todo se entenda pode ser un engado máis destes textos onde todo se enguedella e se ensarilla como quen brosla un tapiz infindo. Interrumpir a cada paso o texto para poñer os numeríños de notas a pé da páxina ven a ser como obrigar a un corredor de fondo a andar con muletas. Non a todos gusta o noso escritor, pero aqueles aos que goste teñen dereito a dispor dunha edición que non distraiga. Lelo nesas edicións anotadas esixe levar dous rexistros: o directo e outro transversal, e vólvese por veces tan pouco grato como se, ao comer, tivera un que se parar en cada bocado para reflexionar sobre con que alimentos está condimentado, de onde viñeron, se ese prato o comeran antes persoas notables...

Pola rareza de algunhas circunstancias o caso de Otero préstase para documento para estudar como o escritor ergue un idioma de labradores, pescadores e menestrales a idioma culto e como pasa de estado dialectal a lingua fixa. Nada hai que dicir contra que se o estudie baixo tal enfoque, pero sempre que non se esqueza que Don Ramón nunca quixo ser brinquedo de lingüistas e volvoreta de coleccionista chantada nun panel. Ao contrario, quixo ser un escritor vivo, que se entusiasmaba coas cousas todas e pasou pola vida en constante fervor estético.

“A edición saíu fermosa, atraente”

No seu día as miñas edicións do *Parladoiro* e dos *Ensaíos* foron unha chanta no proceso cara a esta-

10. Teño oído comentar que nas edicións de Galaxia, que cada ano se presentan no Día de Don Ramón en Trasalba, hai preparadores dos textos tan celosos da Normativa que mesmo substitúen palabras do escritor por outras que debería poñer se coñecera a Normativa. Substituír variantes parécese lícito, pero substituír palabras parécese xa excesivo. Non sexa que ocorra o caso de aquel chiste da *Codorniz*: *!Qué cambiado le veo, Don Pancraccio!*. *-Es que no soy Don Pancraccio*”.

11. Entre os motivos da crítica aceda antes citada do Ilustre Profesor poido estar tamén este de transgredir as normas da Real Academia que el patrocinaba.

belecer unha grafía máis sensata. Isto vale maiormente para a edición de *Parladoiro* (1973). Daquela tanto a Real Academia como o Instituto da Lingua mandaban substituír o X das palabras cultas por S, porque seica era así como as pronunciaba o pobo. Segundo esa Normativa, debíase escribir *esacto* e *esplicito* en lugar de *exacto* ou *explicito*. Con eso perdíase a posibilidade de distinguir entre *texto* (do libro) e *testo* (da pota), entre escritos *exotéricos* (para os de fóra) e escritos *esotéricos* (para os de dentro), eso equivalía a privar á nosa lingua dunha riqueza expresiva que teñen as outras linguas románicas. Ademais, segundo esas dúas altas instancias, debíase suprimir o C de *perfecto* ou de *respectivamente*. (Hoxe, en cambio, mandan escribir sempre *respecto*, eliminando a variante *respeto*.)

“Noutra carta indicaba que tamén mandara artigos para a revista que publicara na Estrada Ken Keirades”.

Penso que ese libro foi o primeiro onde se desobedeceu esa norma que empobrecía a nosa lingua, por moi autorizada que estivera e se cadra mesmo tivo algunha influencia en que se abolise tal norma. Isto de que unha transgresión obrigue a cambiar a norma pode ser un exemplo e un escarmento para cando os lexisladores dunha lingua se excedan¹².

Na edición do *Parladoiro* tal como quedou despois do labor de esculcar cada palabra descoñecida para descifrala, soamente dunha non acadei a topala en dicionarios e vocabularios técnicos: *Pterolaria*, se ben non é difícil adiviñar a que apunta. Onde se ten

dito que inventaba palabras, resultou que non eran inventos, senón desfiguracións dos tipógrafos. Nalgún caso, Otero dá un significado un chisco singular a algunhas (caso de *frieira* e *agás*), pero ao mellor en algures teñen esa acepción.

Malia a centos e centos de correccións en horas de traballo monótono, benedictino, aínda sobreviviron nomes mal escritos, acentos innecesarios, palabras extranxeiras mal transcritas. Sirva de disculpa que hoxe hai filólogos galegos de oficio, becas, axudas de investigación, equipos..., pero isto data

12. “A man na frente”: *Parladoiro*, páx. 238.

de onte. Deica hai poucos anos este tipo de traballos faciamolos xentes doutra profesión ou especialidade en horas roubadas ao traballo que nos era máis propio.

O compilador xa sabía que non ía recibir remuneración económica algunha polas moitas horas de traballo e que tampouco lle ía servir de mérito no seu campo profesional que é a filosofía, pero contaba obter outras compensacións que, por desgracia, tampouco chegaron. O *Parladoiro* non se reeditou e tense dado o caso de antoloxías publicadas, como unha publicada pola Xunta de Galicia, onde se reproducen textos do libro tal como quedaron despois do enorme traballo de limpalos de erros. O compilador aprovéitase do meu traballo pero non me menciona. “Cousas veredes...”

Non obstante, non considero perdido, senón moi gañado, tanto tempoño adicado a ler canto de Otero chegou ás miñas mans, buscar textos esquecidos e dispersos, e conseguir facer de textos cheos de erros de forma un texto limpo e digno da excelencia do dontido. Se cadra recibín a mellor retribución e ademais dobre. Primeira: a de ter traballado polo

amor á cultura galega, sen oficio nin beneficio, porque eu son de oficio filósofo e ningún beneficio curricular me podía proporcionar un traballo no eido da filoloxía. Desto decatábase el ben cando me escribía: “*Emocióname o traballo e como se queima pola miña causa*”. Segunda: a de ter descuberto Galicia descubrindo a Otero. Tomo a verba *descubrir* en acepción forte, na de cando un aparta o *cobertor* ou *coberta* que a *cobría* e queda a realidade choutante, viva, esplendente.

Sen excluír que se fagan edicións “facísiles” para coñecer os estadios pasados da nosa lingua, así como edicións anotadas para escolares e persoas que non posean a cultura do noso escritor, cremos que nin unhas nin outras dispensan do tipo de edición normal, esa que se fai con mentes de que se faga posible a comunicación dunha mensaxe entre autor e lector...

Confiemos en que algún día o noso escritor acade o que outros máis afortunados teñen desde sempre: unhas edicións normais onde a “forma” do texto sexa tan normal que pase desapercibida. Daquela non serán necesarias toda esta longa reste de ladaíñas.

Carta de Don Ramón ó autor do artigo. 3-08-72

Ourecare 3 do agosto de 1972
Sr. D. Carlos U. Balleiro.
Santiago de Compostela

Mi querido e admirado amigo e mestre: Mucha louza e
frote aparte. Coído que os grandes e fermosos estudos que Vde. con
alguns amigos aplican á preparación de unha gran auto-bio-
grafía en realidade nova publicación dos miñas obras de novela e en-
saio e tamén a columna de artigos meus de diferentes esti-
los e tempos, require pola miña parte ademais do manifi-
esto e aplauso a expresión da miña gratitud e afectivo
disposición e expresión, pois considero que se eles Vde. mille-
ra miñas vellos parágrafos e en todo caso atise e man-
tidate e eficacia de pensamento e fermosa - si - hai - de
traballo e sentido dele. Teño a boa conciencia que os textos
traballados por Vde. representan auténticamente un ven-
tamento e dereito de forma } sempre Vde. amigo con

Trasalba 10-IX-73 Sr. Dr. C. U. Ballester
Santiago de Compostela

Muse querido e sempre lembrado amigo: Fiquei enquisado co porte superior a Vde escolmando e ordeando farrapos yotivos na pulcra e vexalada de fardos, teño e casais de miña marantub. Empreso con modo a vosta. Uo co caso como a neces e escribire artigos dinantes que libros; de coroado e coiza do traste que canto pra outros de as zonas re abonan e o sol propoia seu o cara. Por via a de falar de miña novidade ambirona, seu re de cabos seu; de "Tempsa pentia" E agora eu gozo e teño dicado o Eón anterior teño, a resposta deal de a Polsemente de ditmos folios e non valeis, e o gozo e delec de amburane a través de formosos rinos ca espranza de novo de as vobos a vida. De lo. Me impide a Vde e vobis teño coimo de que as miñas palabras seu. Ude fobler. Ua empresa de novo de Vde hai tamén miña reira. Uin de miña personalidade teño no estilo de escola de por si, en Vde. un estilo de crítica vidad. Ue abiron saim formos, abronce, que fora a de lo seu o público estimar de como delec e traballo exercicio a de bronza de Vde. abronce de tempos moitos deos intermisi. E moito como no finitos que en deo seu pensar en miña como de fide que vos as va. cos profanos faer os vobos... ¡Conte abron, conta de tristura mo

Carta de Don Ramón ó autor do artigo. 10-09-73

Carta de Don Ramón ó autor do artigo. 8-12-73

Ourense 18 X Nadal 1973

Sr. Dr. Carlos Umable Ballester.
Santiago de Compostela

Muse querido e sempre lembrado amigo: Tamén a min me deixaron xira e discorato o artigo crítico a que Vde se refire na meoqesableira conta a caf chagoume fai no momento. En non podía negar iso de Carlull Calens e valeis bon amigo. Vd debe abronce; e un caso de hipochondria de imbrionia como. En rito culcitrado e todo ca empresa de Vd. E o meirande coiso de miña ancianidade. Non gozo de dar aurellos. Pra coiza deo o mellor abron. Vde pode estar trancado de lo facendo bon obra. Uon e tempo, non delec re a miña de epocas literarias. Ude, agora me decto de res pendera pro impli cable que a polémica conta e moito. Cando hie o artigo de Compo- to. Deante os galanistas, robrante os autors, moito combativos v. Ue. Ue se deo imbrionia coito caso, de de fide, non abronce. ... Pra de Vde seu, chaga a Vde. Fita e moito en desexamos de mo dozo - 6. 55. 1973 - Vde e os formosos repaio. Egozo de miña libros cantos, furos e furos como dego de emocio: Uo Ude e no abronce. E que = 74 agora Vde como unta deon ca-balleiro, moito e valente namos de es moito. En